

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ปัญหายาเสพติดให้โทษเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในทุกสังคม รัฐบาลและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้พยายามหามาตรการต่าง ๆ เพื่อป้องกันและขจัดปัญหานี้ให้หมดสิ้นไป แต่จะเห็นว่าแม้จะใช้ความพยายามในการแก้ปัญหานี้เพียงใดจำนวนผู้ติดยาเสพติดก็ได้ลดจำนวนลงไม่ กลับทวีจำนวนมากขึ้นเป็นลำดับ ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงปัญหานี้ที่ส่งผลความร้ายแรงก่อให้เกิดอันตรายแก่ร่างกาย จิตใจของผู้เสพตลอดทั้งสังคมและส่วนรวมด้วย การแก้ไขปัญหายาเสพติดนี้ จะต้องระลึกลู่เสมอว่า ผู้ป่วยติดยาเสพติดนั้นแม้ว่าเขาจะต้องค้นหาทางเสพยาเสพติดเพื่อให้ชีวิตของเขาอยู่รอด แต่ขณะเดียวกันเขาก็อยากที่จะหลุดพ้นจากการเป็นทาสของยาเสพติด การลงโทษแต่เพียงอย่างเดียวแก่ผู้ติดยาเสพติดนั้นเหมือนกับว่าเป็นการฆ่าเขาโดยตรง วิธีทางหนึ่งที่จะช่วยเหลือเขาก็คือ การบำบัดรักษาให้เขาหลุดพ้นจากยาเสพติด

ในการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพตัวเองของผู้ติดยาเสพติด: การศึกษาผลการบำบัดรักษา ณ สำนักสงฆ์ถ้ำกระบอก ซึ่งผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาโดยวิธีการใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์ผู้มารับบริการที่สำนักสงฆ์ถ้ำกระบอกจำนวน 122 คน ประกอบการสังเกต โดยที่ผู้วิจัยได้ไปพักอาศัยอยู่ในเขตเรือนบำบัตของสำนักสงฆ์ถ้ำกระบอกตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษาหนึ่งเดือนเศษ นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้ทดลองรักษาด้วยวิธีการเกี่ยวกับผู้ป่วยตลอดทั้งการรับสัจจะ การรับประทานยาสมุนไพร และการอบตัวด้วยไอน้ำ ทั้งนี้โดยหวังที่จะเข้าใจปัญหาที่ศึกษาและได้ข้อมูลที่ถูกต้องแท้จริงที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผลการศึกษาครั้งนี้จะชี้ให้เห็นถึงกระบวนการและวิธีการต่าง ๆ ในการบำบัดรักษาผู้ป่วยติดยาเสพติดเป็นสิ่งสำคัญ จากการศึกษาผู้ป่วยติดยาเสพติดได้ผลที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ดังพอจะสรุปได้ดังนี้

ลักษณะทั่วไปของผู้ป่วยติดยาเสพติด ผู้ป่วยที่เข้ารับการบำบัดรักษานักสงฆ์ถ้ำกระบอกส่วนใหญ่เป็นเพศชายมีมากถึงร้อยละ 98 และจะมีอายุอยู่ในช่วงต่ำกว่า 24 ปี

ส่วนผู้ป่วยที่มีอายุมากนั้นมีจำนวนน้อยมาก และผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษาส่วนมากจะเป็นโรค และไม่ต้องมีความรับผิดชอบใด ๆ ต่อครอบครัว ส่วนระดับการศึกษา ผู้ป่วยที่มารับรักษาร้อย ละ 96 มีระดับการศึกษาอยู่ในช่วงประณปีที่ 4 ถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และผู้ป่วยส่วนใหญ่มาจากกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง

สถานภาพทางครอบครัว ผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษาสำนักสงฆ์ด้ากระบอกส่วนมาก มีสถานภาพเป็นโสด

สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม เกี่ยวกับการประกอบอาชีพพบว่าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกรรมกรคนงาน รองลงมาได้แก่นักเรียนนักศึกษา และว่างงาน ตามลำดับ ผู้ป่วยส่วนใหญ่จะมีรายได้ต่ำกว่า 1,500 บาทต่อเดือน มีผู้ป่วยที่ไม่มีรายได้รวมทั้งนักเรียนนักศึกษา ค่ายมีร้อยละ 43.44 การประกอบอาชีพส่วนใหญ่จะอยู่ในตำแหน่งลูกน้องมากกว่าเป็นหัวหน้างาน สำหรับที่อยู่อาศัยส่วนมากจะอาศัยอยู่ในที่อยู่อาศัย รองลงมาก็เป็นบริเวณตลาดหรือร้านค้า โดยมากจะมีลักษณะเป็นบ้านไม้ และผู้ป่วยต่างก็พอใจในที่อยู่อาศัยของตนเอง

ความเชื่อทางศาสนา ผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษาสำนักสงฆ์ด้ากระบอกส่วนใหญ่ จะมีความเชื่อความศรัทธาในทางศาสนาสูงมาก เมื่อวัดออกมาจากแบบสอบถามที่ใช่เป็น เครื่องมือจะมีมากถึงร้อยละ 92 ซึ่งความเชื่อทางศาสนานี้เป็นตัวแปรที่มีความสำคัญมากต่อ ผลการบำบัดรักษา ด้วยเหตุที่ว่า การบำบัดรักษาของสำนักสงฆ์ด้ากระบอกมีศาสนาเข้ามา เกี่ยวข้องอยู่ตลอดเวลา

เกี่ยวกับการไต่ยาเสพติด พบว่า ชนิดยาเสพติดที่ใช่กันส่วนใหญ่คือ เฮโรอิน รองลงมาคือ ผีน ระยะเวลาที่เสพติดมาจนถึงปัจจุบันนั้นส่วนมากจะอยู่ในระยะต่ำกว่า 3 ปี ลงมา การเสพติดครั้งแรกจะทำให้ผู้เสพติดกลับสลายล้มความวิตกกังวลต่าง ๆ และจะเสพติดประมาณ 1 - 6 ครั้งจึงจะติด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจิตใจของผู้เสพติดด้วย อายุของผู้เสพติดเริ่มใช้ยาเสพติดครั้งแรกส่วนมากจะใช่ขณะอายุต่ำกว่า 20 ปี สาเหตุที่ทำให้ติดยาเสพติดมากที่สุดคือ อยากรทดลอง รองลงมาคือ เพื่อนชักชวนให้เสพติด เมื่อติดแล้วร้อยละ 52 ครอบครัวจะทราบ และร้อยละ 48 ครอบครัวจะไม่ทราบ ในจำนวนที่ครอบครัวทราบส่วนใหญ่จะแนะนำให้เลิก

และเข้าทำการรักษา ยาเสพติดที่ผู้ป่วยเสพส่วนมากได้มาจากสถานที้นักพบ และเมื่อขาดเงินซื้อผู้ป่วยก็จะกู้ยืมมาเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาคือขอจากพ่อแม่หรือคู่สมรส

บุคคลที่มุ่งใจให้มารักษา ผู้ป่วยส่วนใหญ่มีความคิดที่จะเลิกยาเสพติดด้วยตนเองมาก่อนแล้วแต่ไม่สำเร็จจึงมารักษาที่สำนักสงฆ์ถ้ากระบอก ส่วนมากจะเต็มใจมาและมีความเชื่อมั่นต่อการบำบัดรักษา ด้านสุขภาพผู้ป่วยส่วนใหญ่แรกมาถึงสำนักสงฆ์ถ้ากระบอกสุขภาพอยู่ในระดับปานกลาง ผู้ป่วยต่างต้องการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นจากเดิม

เมื่อผู้ป่วยเข้าไปอยู่ในเขตเรือนบำบัดเพื่อรอรับสัจจะนั้น ผู้ป่วยต่างก็มีความมั่นใจในการรอและขณะรับสัจจะทุกคนจะมีสภาพจิตใจปกติและเชื่อมั่นในสัจจะ เมื่อรับประทานยาสมุนไพรครั้งแรกส่วนมากเชื่อว่าสามารถรักษาให้หายได้ พอรับประทานวันที่ 2 ผู้ป่วยก็ยังมี ความเชื่อว่ารักษาให้หายได้แต่ก็ไม่อยากรับประทานเนื่องจากมีความสะอาดสะอาดเย็นต่อยา เพราะได้รู้ฤทธิ์ของยาในวันแรกแล้ว แต่เนื่องจากมีเพื่อนคอยให้กำลังใจจึงรับประทานผ่านไป ได้ จนกระทั่งวันสุดท้ายการรับประทานยาสมุนไพรความรู้สึกของผู้ป่วยจะดีขึ้นตามลำดับ จะเห็นว่าส่วนใหญ่เต็มใจรับประทานยาสมุนไพร

ส่วนอาการของผู้ป่วยที่เกิดขึ้นในระยะการบำบัดรักษาทางกายนั้นจะกระจายกันไปตามแต่ละบุคคล ส่วนมากจะมีอาการหงุดหงิด กระจายกระวายเป็นต้น เป็นต้น เมื่อครบการบำบัด 5 วัน ผู้ป่วยส่วนใหญ่มีความพอใจในวิธีการบำบัดรักษาและเชื่อว่าเลิกยาเสพติดได้ ส่วนความรู้สึกต่อยาสมุนไพรต่างมีความเห็นว่า ดี เหมาะกับการรักษา

เมื่อได้รับการบำบัดรักษาเสร็จเรียบร้อยแล้ว อาการต่าง ๆ ที่ผู้ป่วยเคยมีในระยะการบำบัดทางกายก็จะค่อยหายไป โรคแทรกซ้อนอื่น ๆ ก็ไม่มี สุขภาพจะมีความแข็งแรงขึ้น ความรู้สึกต่อตัวเองก็เป็นไปในทางที่ดี การรักษารั้งนี้ สัจจะจะเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญที่สุด รองลงมาได้แก่จิตใจของผู้ป่วย ส่วนยาสมุนไพรนั้นเป็นเพียงส่วนประกอบอย่างหนึ่งเท่านั้น

ผลการบำบัดรักษารั้งนี้ต่างมีความเห็นว่า การรักษาได้ผลดีมาก ไม่มีความรู้สึกต้องการยาเสพติดอีกต่อไป และทุกคนพอใจกับวิธีการบำบัดรักษา ระยะเวลาส่วนใหญ่เห็นว่าพอเหมาะแล้ว บรรยาภาศคิน่าอยู่ ตลอดระยะเวลาบำบัดรักษานั้นส่วนใหญ่จะไม่มีญาติหรือ

ผู้ปกครองมาเยี่ยม และผู้ช่วยก็ไปมีความรู้สึกอะไรมากนักในเรื่องนี้ เมื่อออกจากสถานบำบัดไปแล้วสิ่งที่ผู้ช่วยกลัวมากที่สุดคือกลัวจะถูกเพื่อชักจูงให้เสพยาเสพติดอีก แต่ก็มีความไม่น้อยที่ไม่มีควมวิตกกังวลใด ๆ

สำหรับสิ่งที่ควรปรับปรุงแก้ไขของสำนักสงฆ์ถ้ากระบอกตามความเห็นของผู้ช่วยเห็นว่า สิ่งที่ควรปรับปรุงแก้ไขให้ดีกว่าเดิมตามลำดับดังนี้ อาหาร นันทนาการ ความสะอาดของที่อยู่อาศัย และระเบียบการปกครอง ส่วนผู้ช่วยที่เห็นว่าทุกอย่างที่ทางสำนักสงฆ์ถ้ากระบอกจัดให้มันดีแล้ว ไม่ต้องการสิ่งใด ๆ อีกมีประมาณร้อยละ 36

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีสมมติฐานและได้ทำการพิสูจน์ไว้แล้วโดยมีข้อความสังเขปกังนี้

สมมติฐานหลักข้อที่ 1. "การเลิกเสพยาเสพติดของผู้ติดยาเสพติดมีสหสัมพันธ์ทางบวกกับบุคคลิกส่วนตัวของผู้ติดยาเสพติด" สมมติฐานข้อนี้เราแยกออกเป็นสมมติฐานย่อยดังนี้

1. "ผู้ติดยาเสพติดที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูงย่อมจะมีโอกาสเลิกเสพยาเสพติดได้มากกว่าผู้ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ" สมมติฐานข้อนี้ไม่ได้รับการยืนยันจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัย
2. "ผู้ติดยาเสพติดที่มีความเชื่อในทางศาสนาสูงย่อมจะมีโอกาสเลิกเสพยาเสพติดได้มากกว่าผู้ที่มีความเชื่อในทางศาสนาต่ำ" สมมติฐานข้อนี้ได้รับการสนับสนุนจากข้อมูลการศึกษารั้งนี้ ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของผู้ช่วยที่ศึกษาในครั้งนั้นและเหตุผลอื่นที่ชี้แจงรายละเอียดไว้แล้ว
3. "ผู้ติดยาเสพติดที่ติดยาเสพติดมาเป็นระยะเวลาสั้นย่อมจะมีโอกาสเลิกเสพยาเสพติดได้มากกว่าผู้ที่ติดยาเสพติดมาเป็นระยะเวลาานาน" สมมติฐานข้อนี้ได้รับการปฏิเสธจากข้อมูลในการศึกษารั้งนี้
4. "ผู้ติดยาเสพติดที่มีครอบครัวแล้วย่อมจะมีโอกาสเลิกเสพยาเสพติดได้มากกว่าผู้ที่ยังเป็นโสดอยู่" สมมติฐานข้อนี้เราไม่สามารถยอมรับได้

โดยสรุป การเลิกเสพยาเสพติดของผู้ติดยาเสพติดมีสหสัมพันธ์ทางบวกกับบุคคลิกส่วนตัวของผู้ติดยาเสพติดเพียงอย่างเดียวคือความเชื่อทางศาสนา ส่วนองค์ประกอบของ

บุคคลิกภาพอย่างอื่น ไม่ได้รับการยืนยันจากข้อมูลของการศึกษารั้งนี้
 สมมติฐานหลักข้อที่ 2 "การเลิกเสพยาเสพติดของผู้ติดยาเสพติดจะขึ้นอยู่กับ การบำบัดรักษา
 ทั้งทางกายและทางจิตใจ" ข้อมูลที่ได้จากการศึกษารั้งนี้ยืนยันสมมติฐานข้อนี้
 สมมติฐานหลักข้อที่ 3 "ผู้ติดยาเสพติดที่ได้รับการบำบัดรักษาทั้งทางกายภาพและทางจิตใจจน
 เลิกเสพยาเสพติดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมจะสามารถเปลี่ยนแปลงภาพตัวเองจากฐานะผู้ติดยาเสพติด
 กลับมามีฐานะเดิมก่อนติดยาเสพติดได้" สมมติฐานข้อนี้ได้รับการสนับสนุนจากข้อมูลของการ
 ศึกษาวิจัยครั้งนี้ การบำบัดรักษาทางกายภาพและทางจิตใจสามารถทำให้ผู้ป่วยติดยาเสพติด
 เปลี่ยนแปลงภาพตัวเองได้

จึงกล่าวโดยสรุปอีกครั้งหนึ่งว่า ในเรื่องบุคคลิกภาพ องค์ประกอบที่ช่วยในการเลิก
 เสพยาเสพติดมีเพียงอย่างเดียวคือความเชื่อทางศาสนา ส่วนสมมติฐานหลักข้อที่ 2 และข้อที่
 3 ได้รับการยืนยันจากข้อมูลการศึกษารั้งนี้

ข้อเสนอแนะ

ผลสืบเนื่องจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทำให้เรามองเห็นแนวทางในการที่จะแก้ไข ปัญหาและการปรับปรุงการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดให้มีผลดียิ่งขึ้น ในเรื่องนี้ขอตั้งเป็นข้อเสนอแนะ ซึ่งจะแยกออกเป็น 3 ประการดังนี้ คือ

ประการแรก ข้อเสนอแนะสำหรับสำนักสงฆ์ถ้ำกระบอก

1. การประชาสัมพันธ์ การประชาสัมพันธ์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการจูงใจหรือชักนำให้ผู้ติดยาเสพติดมารับการบำบัดรักษา จากการที่ผู้ศึกษาวิจัยได้สังเกตการณ์และสัมภาษณ์ผู้ช่วยติดยาเสพติดที่มารับการบำบัดรักษา พอจะได้ข้อสรุปในเรื่องนี้ว่า ผู้ติดยาเสพติดยังขาดความรู้ในเรื่องระเบียบวิธีการมาขอรับการบำบัดรักษา ตลอดจนกระบวนการต่าง ๆ ของสถานบำบัด จึงไม่ได้เตรียมตัวมาให้เหมาะสมและถูกต้อง และมีผู้ช่วยบางคนก็ยังไม่ทราบว่าสถานบำบัดตั้งอยู่แห่งใด บางคนก็มากับเพื่อน ๆ โดยไม่ทราบรายละเอียด ผู้ศึกษาจึงขอเสนอความเห็น ว่า ควรที่จะมีการประชาสัมพันธ์ให้สังคมได้รู้จักกับสถานบำบัดให้มากกว่านี้ อย่างน้อย ๆ ก็ให้ผู้ติดยาเสพติดได้ทราบถึงระเบียบวิธีการมาขอรับการบำบัดรักษาว่าต้องเตรียมตัวอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมของทุกฝ่าย

2. การประสานงานกับหน่วยงานอื่น สิ่งที่ต้องคำนึงถึงนอกจากทางด้านจิตใจของผู้ช่วยติดยาเสพติดแล้วก็คือ เรื่องครอบครัวและสังคมของผู้ติดยาเสพติด ทั้งนี้เพราะว่าการที่ผู้ติดยาเสพติดจะมารับการบำบัดรักษานั้นย่อมที่จะมีผลกระทบกระเทือนต่อครอบครัวและสังคมที่เขาเกี่ยวข้องกับอยู่ เช่น การต้องขาดงาน ขาดรายได้ ขาดโรงเรียน ดังนั้นเขาจะต้องมีความวิตกกังวลอยู่เป็นธรรมดา ทำให้มีผลสืบเนื่องไปถึงกำลังใจในการบำบัดรักษาด้วย เขาอาจจะหนีกลับบ้านก่อนกำหนดก็ได้ วิถีทางที่จะสามารถช่วยเหลือเขาได้ก็คือ การช่วยเหลือติดต่อกับสถาบันหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เขาเกี่ยวข้องกับอยู่ เช่น ติดต่อกับสถานี่ทำงาน เพื่อขอลาหยุดงาน ติดต่อกับโรงเรียนเพื่อขอลามารับการบำบัดรักษา โดยที่ไม่ให้ผู้มารับการบำบัดรักษาต้องมีความวิตกกังวลในระยะที่รักษาตัวอยู่ในสถานบำบัดรักษา

3. การใช้เวลาว่าง ในขณะที่ผู้ศึกษา สพฤคิ เข้ารับการบำบัดรักษาตัวอยู่ที่สำนักสงฆ์ นั้นก็ไม่ควรที่จะปล่อยให้ผู้ป่วยมีเวลาว่างมากจนเกินไป เพราะจะทำให้จิตใจฟุ้งซ่านได้ การที่ทางสำนักสงฆ์ได้จัดหางานเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ผู้ป่วยได้ทำนั้นก็นับว่าเป็นสิ่งที่ดีมากแต่ก็ยังมีไม่มากนัก โดยเฉพาะในระยะการบำบัดรักษาทางกายนั้นผู้ป่วยย่อมต้องการพักผ่อนไม่ชอบที่จะทำงาน ดังนั้นในระหว่างการพักผ่อนนี้ก็ควรจะมี เช่น หนังสือประเภทต่าง ๆ ให้ผู้ป่วยได้อ่าน เป็นการให้เวลาว่างให้หมดไปอย่างมีประโยชน์ ไม่ให้คิดฟุ้งซ่าน และยังเป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้กับเขาด้วยอีกทั้งเป็นการเพาะนิสัยที่ดีงามให้กับเขา นอกจากนี้ก็ควรจะมีนันทนาการประเภทต่าง ๆ เช่น หมากรูก บิงปอง หรือกีฬาอื่น ๆ ที่ไม่ต้องใช้กำลังมากนัก จากการสัมภาษณ์ผู้ป่วยในระหว่างการบำบัดรักษานั้นพบว่า ผู้ป่วยมีความต้องการมาก นอกจากจะใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์แล้ว ยังเป็น การช่วยฟื้นฟูสมรรถภาพทางร่างกายและจิตใจของผู้ป่วยอีกด้วย อีกทั้งก่อให้เกิดความสามัคคีสนิทสนมกันในหมู่ผู้ป่วยที่ยิ่งขึ้น ข้อเสนอแนะข้อนี้จะสนับสนุนผลงานวิจัยเรื่อง "ภาวะการศึกษาศพฤคิ" ของแผนกสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่กล่าวว่า การที่ผู้ป่วยศึกษาศพฤคิมีเวลาว่างมากจะทำให้จิตใจฟุ้งซ่านได้

4. การฝึกวิชาชีพ การฝึกวิชาชีพให้แก่ผู้ป่วยศึกษาศพฤคิที่ทางสำนักสงฆ์ถ้ากระบอกจกให้กับผู้ป่วยนั้นโดยทั่วไปที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็นับว่าเป็นวิธีการที่ดีมาก มีหลายแขนงวิชา ตามความถนัดของผู้ป่วย แต่ก็ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงอย่างยิ่งก็คือ สังคมของผู้ป่วยเมื่อออกไปจากสถานบำบัดรักษาแล้วออกไปประกอบอาชีพจริง ๆ เราจะเห็นโดยทั่วไปว่า สังคมยังมีอคติกับผู้ศึกษาศพฤคิที่จะจ้างเข้าทำงานถ้าหากว่านายจ้างเขา รู้ แม้ว่าเขาจะหายจากการศึกษาศพฤคิแล้วก็ตาม สังคมยังตีตราเขาอยู่ดังที่ Becker ได้กล่าวไว้ในทฤษฎี Labeling ของเขาที่ได้ชี้ให้เห็นถึง การที่สังคมได้สรุปเอาการกระทำของบุคคลกลุ่มหนึ่งว่าเป็นพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากสังคม ดังนั้นการฝึกวิชาชีพที่จะให้ได้ผลอย่างจริงจังแล้วก็ควรที่จะมีวิธีการดึงเอาสังคมภายนอกมาเป็นแกนร่วมกันในการฝึกวิชาชีพเพื่อที่จะให้ผู้ป่วยได้มีวิชาชีพติดตัวไป และเขาจะได้มีการปรับตัวมีความสัมพันธ์อันดีกับสังคมภายนอก เมื่อออกไปทำงานจริง ๆ เขาจะได้มีความมั่นใจในการทำงาน

5. การติดตามผล การติดตามผลเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่เมื่อผู้ป่วยออกจากสถานบำบัดรักษาแล้วไปสู่สังคมภายนอกนั้น เขาจะต้องออกไปเผชิญกับสภาพแวดล้อมและปัญหาต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นสาเหตุที่จะทำให้เขากลับไปติดยาเสพติดอีกก็ได้ การติดตามผลจึงมีความสำคัญมาก วิธีการที่ทางสำนักสงฆ์ดำกระบอกได้ดำเนินการอยู่นั้นก็นับว่าได้ผลดีพอสมควรแต่ก็ยังมีผู้ป่วยอีกไม่น้อยที่ติดตามผลไม่ได้ จึงควรที่จะมีวิธีการติดตามผลให้มากกว่านี้ ซึ่งนอกจากจะเป็นการทราบถึงผลการบำบัดรักษาจากผู้ป่วยแล้ว ยังเป็นการเตือนสติให้ผู้ป่วยระลึกอยู่เสมอว่าทางสำนักสงฆ์ดำกระบอกยังไม่ทอดทิ้ง ยังติดตามเอาใจใส่ตลอดเวลา คอยให้ความช่วยเหลือเมื่อเขามีปัญหาเกิดขึ้นและเป็นเครื่องเตือนใจให้เขายึดมั่นในสัจจะอยู่เสมอไม่ให้เขากลับไปเสพยาเสพติดอีก

ประการที่สอง ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การแก้ปัญหายาเสพติด ควรจะมีการวางแผนแก้ไขทุก ๆ ด้านไปพร้อม ๆ กัน (Structural approach) กล่าวคือ ด้านป้องกัน ปราบปราม ด้านการบำบัดรักษาและการฟื้นฟูสมรรถภาพทางจิตใจผู้ติดยาเสพติดซึ่งจะต้องกระทำไปพร้อม ๆ กันกับการพัฒนาปรับปรุงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น การจัดหางานให้ผู้ที่ผ่านการบำบัดรักษาไปแล้วมีงานทำ เป็นต้น

2. การฝึกวิชาชีพ สถาบันการศึกษาที่สอนวิชาชีพต่าง ๆ ควรให้ความสนใจต่อการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด เพื่อแก้ปัญหาคาราคาซังด้านการศึกษาฟื้นฟูสมรรถภาพทางร่างกายและจิตใจของผู้ติดยาเสพติดที่มารักษา ทางสถาบันศึกษาอาจส่งนักศึกษาออกไปฝึกงานในสถานบำบัดเหล่านี้ เพื่อฝึกวิชาชีพให้แก่ผู้ป่วยให้มีความสามารถในอาชีพต่าง ๆ ตามความถนัดและสนใจ จึงควรที่จะส่งเสริมงานด้านการฟื้นฟูสมรรถภาพทางจิตใจและติดตามผลให้มีมากยิ่งขึ้น และดำเนินไปตามวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้กระบวนการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดให้ประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น

3. การวางแผนออกสู่สังคม นอกจากการช่วยเหลือผู้ป่วยโดยที่ให้หน่วยงานหรือ

สังคมภายนอกเข้าร่วมในการฝึกวิชาชีพให้แก่ผู้ป่วยแล้ว ทางสถานบำบัดควรจะมีการวางแผนให้ผู้ป่วยออกไปสู่สังคมด้วยความมั่นใจ เป็นที่ยอมรับของสังคม โดยวิธีการ เช่น การฝึกความอดทน (ขันติธรรม) ของผู้เลิกเสพยาเสพติดให้เข้มแข็งขึ้น การเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจให้สังคมได้เข้าใจ เปลี่ยนทัศนคติที่เสียใหม่จากเดิมที่มีความรังเกียจไม่ยอมรับผู้ป่วยติดยาเสพติดที่รักษาหายแล้วให้เข้าใจและร่วมมือกันช่วยแก้ไขสังคมให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น คิดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของรัฐบาลและเอกชนให้ยอมรับผู้ที่หายจากการติดยาเสพติดเข้าทำงาน ตลอดจนครอบครัวและสิ่งแวดล้อมของเขาด้วย เพราะถ้าผู้ติดยาเสพติดที่ได้รับการบำบัดรักษาออกไปแล้วพบกับความถูกเหยียดหยามหรือกีดกัน ไม่ยอมรับต่าง ๆ จากสังคมภายนอก ก็ย่อมจะทำให้เขาคิดว่าสังคมไม่เปิดโอกาสให้เขากลับตัวเป็นคนดี ทั้ง ๆ ที่เขาต้องการและเมื่อเขาไม่สามารถที่จะอยู่ในสังคม เช่นคนดีได้ เขาก็อาจหวนกลับไปสู่สังคมผู้ติดยาเสพติดและเปิดโอกาสให้ผู้ติดยาเสพติดที่ได้รับการบำบัดรักษาแล้วได้มีโอกาสกลับตัวมาใช้ชีวิตในสังคมอย่างคนปกติทั่ว ๆ ไป

ประการที่สาม ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ทวิวิจัยต่อไป

1. การเก็บข้อมูล ผู้วิจัยต้องยอมรับความจริงที่ว่า ผู้ป่วยติดยาเสพติดที่มาร่วมกันอยู่นี้ย่อมผ่านประสบการณ์ชีวิตต่าง ๆ มากมาย ผู้ป่วยแต่ละคนต่างมีภูมิหลังและปัญหาที่แตกต่างกัน การที่ผู้วิจัยจะไปศึกษาหาข้อมูลในระยะเวลาอันสั้นนั้น ย่อมอาจจะไม่ได้ข้อมูลที่แท้จริง เพราะผู้ป่วยติดยาเสพติดจะไม่ยอมให้ข้อเท็จจริงแก่ผู้ไปศึกษาวิจัยเลยในขณะที่เขายังไม่มีความไว้วางใจ การที่จะให้ผู้ป่วยติดยาเสพติดให้ข้อมูลที่แท้จริงนั้นจึงจำเป็นต้องทำให้ผู้ป่วยไว้วางใจ ยอมรับ และเกิดความเชื่อถือซึ่งกันและกัน ที่สำคัญคือผู้วิจัยต้องยึดหลักมนุษยสัมพันธ์ที่ดี การไปคลุกคลีกับผู้ป่วยติดยาเสพติดสักระยะหนึ่ง จนเป็นที่ไว้วางใจของผู้ป่วย โดยที่ในระยะนี้ผู้วิจัยอาจใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการสังเกตหรือการสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้ป่วยไปด้วยก็ได้ เมื่อผู้ป่วยเข้าใจและคุ้นเคยกับผู้วิจัยดีแล้วจึงดำเนินการเก็บข้อมูลโดยวิธีการตอบแบบสอบถามก็จะทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงตามจุดหมายที่วางไว้

2. ขนาดประชากร การศึกษาครั้งนี้กระทำกับประชากร (Sample) เพียง 122 คนกับที่ติดตามผลอีก 15 คน นับว่ายังมีขนาดเล็กมาก หากมีเงิน กำลังคน และเวลามากกว่านี้ ควรจะขยายขนาดของประชากร (Sample Size) ให้ใหญ่กว่านี้ จะทำให้ได้ข้อสรุปที่เชื่อถือได้มากกว่านี้

3. การศึกษาในเรื่องระยะเวลาการศีกษาเสพติด ไม่ควรออกแบบสอบถามในเรื่องนี้โดยกำหนดแบ่งช่วงระยะเวลาสั้น - ยาวให้ใกล้ชิดกันเกินไป ซึ่งจะทำให้ข้อมูลที่ได้นั้น ไม่เห็นความแตกต่างกัน

4. การศึกษาในเรื่องความเชื่อทางศาสนา การศึกษาในเรื่องนี้โดยเฉพาะนั้น จะต้องมีความขนาดของประชากร (Sample Size) ของผู้ศีกษาเสพติดที่มีทั้งผู้ที่มีความเชื่อทางศาสนาสูงและผู้ที่มีความเชื่อทางศาสนาม่ำมีจำนวนเพียงพอ จึงจะสามารถพิสูจน์ผลของความเชื่อทางศาสนาต่อการบ้ำบรักษาการศีกษาเสพติดได้อย่างแท้จริง

5. การติดตามผล ในการศีกษาครั้งนี้ มีการติดตามผลผู้บ้ำบผ่านการบ้ำบรักษาไปแล้วเพียงจำนวน 15 คนเท่านั้น เนื่องจากความจำกัดในเรื่องเวลา ซึ่งการติดตามผลครั้งนี้พอจะชี้ให้เห็นได้เพียงกลาง ๆ เท่านั้น ไม่อาจถือเป็นแบบอย่างได้ การจะศีกษาในเรื่องนี้ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น จึงควรที่จะให้ความสำคัญในการศีกษาคิกตามผลให้เป็นจำนวนมากกว่านี้ เพื่อที่จะนำบาสันนิษฐานประกอบการศีกษาวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ มีความมุ่งหวังเพื่อที่จะให้การดำเนินงานด้านการบ้ำบรักษาผู้ศีกษาเสพติดให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เป็นการป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติดที่กำลังระบาคอยู่ในสังคมปัจจุบันนี้ให้หมดไป โดยเชื่อว่าหากทุกคนให้ความร่วมมือ มีความตั้งใจจริงที่จะขจัดปัญหานี้แล้ว ก็เชื่อว่าปัญหาเสพติดน่าจะลดน้อยลงและหมดสิ้นไปในที่สุด.